

УДК 373.3.015.3:159.954/159.955

РОЛЬ РОЗВИТКУ ОБРАЗНОГО МИСЛЕННЯ ПЕРШОКЛАСНИКІВ У ПРОЦЕСІ ЇХНЬОЇ АДАПТАЦІЇ ДО ШКОЛИ

О.С.Калініна

***Анотація.** У статті теоретично обґрунтовано значення розвитку образного мислення першокласників у процесі їхньої адаптації до школи, представлено систему ігрових прийомів і технік профілактичного та корекційного спрямування.*

***Ключові слова:** адаптація першокласників, образне мислення, психолого-педагогічна профілактика, психолого-педагогічна корекція.*

***Аннотація.** В статті теоретично обґрунтовано значення розвитку образного мислення першокласників у процесі їхньої адаптації до школи, представлена система ігрових прийомів і технік профілактичного та корекційного спрямування.*

***Ключевые слова:** адаптация первоклассников, образное мышление, психолого-педагогическая профилактика, психолого-педагогическая коррекция.*

***Summary.** In the article theoretically justified the importance of developing creative thinking of first-graders in the process of adapting them to the school, represented by the system of gaming devices and techniques of preventive and corrective.*

***Key words:** the adaptation of first-graders, creative thinking, psycho-educational prevention, psycho-pedagogical correction.*

Постановка проблеми. У сучасних умовах модернізації суспільства особливої актуальності набувають проблеми реформування освітнього простору й залучення інноваційних технологій для оптимізації навчання і виховання учнів. Сучасні світові психолого-педагогічні тенденції спрямовані на створення умов для розвитку індивідуального потенціалу дитини на кожному етапі навчання.

Аналіз наукових досліджень з даної проблеми. Вітчизняними науковцями досліджено, що реалізація індивідуальних можливостей учнів, знаходження і оптимізація індивідуальних шляхів інтелектуального й особистісного розвитку дитини є однією з основних умов підвищення ефективності навчально-виховного процесу в школі (Ю.Бабанський, Ю.Гільбух, В.Давидов, Д.Ельконін, Н.Менчинська, О.Скрипченко, Л.Славіна, С.Якобсон та ін.), визначено структуру і зміст такої індивідуальної характеристики дитини, як психологічна готовність до навчання в школі (Л.Венгер, О.Запорожець, Г.Костюк, М.Лісіна, С.Максименко, А.Маркова, М.Подьяков та ін.).

Необхідною умовою ефективного формування індивідуальності та гармонійного розвитку дитини є її успішна адаптація та повне розкриття потенційних можливостей в процесі навчальної діяльності. В останнє десятиліття виконано ряд дисертаційних досліджень, присвячених проблемі адаптації дитини до школи. Дослідники вивчають психолого-педагогічні аспекти адаптації дітей дошкільного віку до нових умов (А.Ваврик, О.Макух, Г.Ніщук), педагогічні умови забезпечення успішної адаптації першокласників (О.Максимова, Н.Палій), адаптацію як супутній процес розвитку творчого потенціалу молодшого школяра (М.Шопіна), адаптацію до школи дітей з особливими

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

потребами (Г.Слфімова, С.Нечай, А.Кузнецов), адаптацію як проблему комплексної взаємодії медиків, педагогів, психологів і батьків (В.Вовк, А.Костенко, С.Гозак).

Утім процес подолання труднощів у період шкільної адаптації першокласників шляхом розвитку образного мислення цілеспрямовано досліджено не було. Водночас, необхідність пошуку нових раціональних шляхів розв'язання даної проблеми залишається актуальною і загострюється з кожним роком у зв'язку з погіршенням соціальних умов життя, кризовими станами у сім'ї, збільшенням частоти загальної дитячої захворюваності, ускладненням навчального матеріалу, підвищенням рівнем напруження діяльності психо-фізіологічних систем організму дитини.

Метою статті є теоретичне обґрунтування значення розвитку образного мислення першокласників у процесі адаптації їх до школи, презентація системи адаптаційних ігрових прийомів і технік профілактичного та корекційного спрямування.

Виклад основного матеріалу. Ми виходимо з того, що вступ дитини до школи (період малої кризи) кардинально змінює становище дитини в суспільному оточенні. В процесі взаємодії з дорослими та однолітками дитина долає труднощі, коли, за певних умов, спрацьовують природні механізми адаптації. Перед молодшим школяром постають нові вимоги соціальної поведінки, дисципліни, обов'язкового режиму та обмежень.

Адаптація дитини до школи, як і навчальна діяльність, має різні аспекти: фізіологічний, психічний, інтелектуальний, соціальний, педагогічний тощо. Особливою рисою соціальної адаптації є пошук дитиною свого місця в групі однокласників, можливість виявити свої здібності та інтереси. Отже, адаптація до школи – це перебудова пізнавальної, мотиваційної і емоційно-вольової сфер дитини при переході до систематичного організованого шкільного навчання. Виокремлюють об'єктивні (успішне навчання, адекватна поведінка) та суб'єктивні (позитивний емоційний стан, внутрішній комфорт, відсутність тривожності) критерії адаптації [2, с.4].

Діти, які відвідували дошкільні навчальні заклади та вже мають досвід встановлення стосунків у колективі та поведінки в конфліктних ситуаціях, швидше адаптуються до школи. Якщо дитина, одночасно з новою навчальною діяльністю, набуває досвіду соціальної взаємодії, період адаптації значно ускладнюється. Найповніше виявлення і врахування в процесі навчання індивідуальних особливостей кожної дитини, визначення оптимальних індивідуальних шляхів розвитку можливостей дітей, знаходження ефективних засобів корекції недоліків, забезпечення реальних успіхів дитини в навчанні, її емоційного задоволення від процесу діяльності – основні завдання індивідуалізації учбового процесу першокласників.

Діти 6-7 років переважно прагнуть до ігрової діяльності та спілкування, спрямовуючи на це всю внутрішню енергію. Більшість учнів знаходяться в перехідному періоді від дошкільля до шкільного навчання і є психологічно неготовими до школи. Отже, необхідною є наступність навчальної діяльності (взаємозв'язок та узгодженість змісту, ступенів і етапів навчального процесу, методів, прийомів, форм його організації, за яких знання, уміння й навички формуються у певному порядку), яка в умовах дошкільної та шкільної освіти характеризується злагодженою роботою педагогів цих двох ланок освіти і взаємозв'язком провідних видів діяльності: гри і навчання. Вокремлюють наступні показники рівня готовності до навчальної діяльності: володіння достатнім обсягом знань, відповідними уміннями й навичками (сформованими мовленнєвими навичками, у тому числі), загальними способами пізнавальної діяльності (аналіз, порівняння, узагальнення); мимовільна регуляція та контроль поведінки відповідно до визначених правил та вимог; уміння оцінювати власну роботу та роботу інших дітей; бажання займатися навчальною діяльністю, інтерес до знань, радість від пізнання нового [7, с.70]. Несформованість будь-якого з показників буде ускладнювати процес шкільної адаптації.

Отже, психофізіологічні особливості дітей 6-7 років (слабкий тип нервової системи, підвищена сензитивність, надмірне збудження, нестійка увага), особливості їх розвитку (несформованість емоційно-вольової сфери, слабка регуляція поведінки), недостатній рівень підготовки дитини до школи, дегуманізація навчально-виховного процесу, дефекти сімейного виховання (батьківська всездозволеність, несприйняття дитини, виховання за типом «кумир в сім'ї») є основними причинами труднощів у процесі адаптації до школи.

Виявами дезадаптації в початковий період є швидка втомлюваність, глибокий спад працездатності на кінець дня та тижня, підвищена тривожність, плаксивість, неадекватна поведінка, невміння будувати стосунки з дітьми та дорослими, неуспішність у навчанні [2, с. 4].

Більшість завдань з розв'язання адаптаційних проблем першокласників у школі покладено в обов'язки шкільного психолога (психологічне спостереження, експертне оцінювання рівня адаптації, консультації дітей та батьків). Зрозуміло, що всі відповідні спостереження і висновки базуються на

аналізуванні дитячих робіт та в результаті співпраці з учителем. Проте, важко переоцінити роль вчителя та вихователя у цьому процесі. Адже саме він повинен створити умови для повного розкриття потенційних можливостей дитини, зрозуміти справжні причини та психологічні механізми неадекватної поведінки та неуспішного навчання учнів.

Психологічні характеристики молодшого шкільного віку – підвищена чутливість до зовнішніх впливів і сильна зовнішня і внутрішня реакція на них, безпосередність сприйняття оточуючого світу, високий рівень наслідування та емоційного відгуку, висока чуттєвість щодо педагогічних впливів тощо – зумовлюють можливість та необхідність проведення профілактичної та корекційної роботи з метою впливу на становлення особистості першокласника, його емоційний розвиток і, відповідно, на полегшення кризового періоду адаптації до школи.

Під нормою емоційного розвитку слід розуміти процес послідовного і закономірного виникнення й формування якісних особливостей особистості – специфічних і необхідних для даного вікового етапу: бажання йти до школи й бути школярем; безумовно-позитивне ставлення до вчителя; яскраве емоційне забарвлення отриманих відгуків; задоволення від оволодіння соціальними способами діяльності. Виходячи з такого розуміння норми, емоційний стан першокласника можна вважати задовільним та сприятливим для особистісного розвитку, якщо йому притаманні: значний ступінь задоволення емоційним контактом з учителем, вихователем; адекватне (відповідне рівню домагань і очікувань дитини) прийняття однокласниками і як наслідок цього – низький ступінь тривожності [6, с. 5].

Успішний перебіг педагогічно-корекційного процесу повинен ґрунтуватися на реалізації наступних принципів: системності корекційних, профілактичних та розвиваючих завдань; урахування віково-психологічних та індивідуальних особливостей дитини; спільної ігрової діяльності та педагогічного спілкування; налаштованості на успіх; рефлексивності корекційного впливу; залучення найближчого соціального оточення до корекційної роботи з дитиною (О.Карабанова, М.Фіцула).

Ефективним засобом педагогічної корекції емоційно-вольової сфери молодшого школяра є художньо-ігрова діяльність. Її корекційну спрямованість забезпечують наступні характерні особливості: креативний характер; обов'язкова активізація та залучення індивідуального емоційного досвіду учнів; «зараження» дитини у процесі художньо-ігрової діяльності емоціями рольових персонажів, що сприяє виникненню емпатії [7, с.70].

Молодший шкільний вік є сенситивним для розвитку уяви й фантазії, творчого мислення, виховання допитливості, формування вміння спостерігати й аналізувати явища. Особливо очевидно є важливість розвитку образного мислення першокласників. Адже, на момент вступу до школи у дітей переважає, як відомо, наочне мислення, кероване логікою емпіричних зв'язків, які дитина виявляє в процесі взаємодії з оточуючим світом. З появою нових навчально-виховних завдань у школі виникає необхідність навчити дитину моделювати, тобто цілеспрямовано виокремлювати суттєві сторони явищ, що вивчаються. Саме розвинене образне мислення і надає таку можливість під час навчальної діяльності та в процесі адаптації дитини до школи.

Пропонуємо систему адаптаційних ігрових прийомів і технік профілактичного та корекційного спрямування, яка базується на розвитку образного мислення дітей 6-7 років (авторська модифікація за програмою А.Мікляєвої, П.Рум'нцевої).

Доречно використовувати наведені нижче прийоми та техніки під час проведення уроків (інтегрувати їх у зміст заняття; проводити протягом 10 вільних хвилин на кожному уроці, за умов дотримання вчителем 35-хвилинної тривалості уроку; включати елементи адаптаційних технік у фізкультхвилинки та хвилинки-цікавинки) та в позаурочний час (на перервах, адаптаційно-виховних годинах, групі продовженого дня, КТС, спільних з батьками виховних заходах тощо).

I. Ігри на знайомство та згуртування класного колективу.

1. «Візитка». Дітям пропонується написати на візитці своє ім'я та прізвище, поруч намалювати те, що вона любить. За символічним зображенням діти повинні здогадатись, що любить їх однокласник. (Значення: швидке й легке знайомство не лише з ім'ям, а й з інтересами дитини).

2. «Розповідь про себе від імені іграшки, шкільного приладдя». Наприклад: «Я – ведмедик Сашка, мій хазяїн веселий, ...хлопчик. Він любить... і не любить... ». (Значення: знімає страх самовираження та надмірної сором'язливості).

3. «Три пальчики». Дітям пропонується казковий сюжет: «До вас завітали в гості три брати і попросили наділити кожного з них вашою найкращою рисою». Діти, загинаючи по черзі три пальці, назвають 3 свої якості. (Значення: підвищення самооцінки шляхом аналізування своїх найкращих рис).

Матеріали конференції "Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти"

4. «Потяг». Ведучий: «Потяг відправляється. У перший вагончик сідають ті, хто ... (вміє плавати, любить літо, хоче знайти друзів тощо)». Діти збігаються у групки і розбігаються назад. (Значення: включення ігрового образу знімає страх самовираження).

5. «Рятівники». Вчитель називає складну ситуацію і ім'я дитини (або декількох дітей), всі інші повинні зробити коло навколо неї, а дитина, яка опиниться в центрі розіграє названу ситуацію. Наприклад: «Сашко і Марійка заблукали в лісі» – дівчинка та хлопчик зображають почуття страху, інші діти обступають Сашку і Маріку, беручись за руки.. (Значення: повторення імен однокласників, виховання почуття відповідальності за товариша, формування почуття захищеності кожної дитини у колективі, формування азів акторської майстерності).

6. «Радіймо». Гра, аналогічна попередній. Сюжет: ми радіємо за однокласників з якогось гарного приводу.

II. Ігри на встановлення правил поведінки у класі.

1. Написання статуту класного колективу. За допомогою вчителя, діти символічно (малюнками) зображують з поясненням правила поведінки у класі на ватмані, підписують знизу свої імена і вивішують на стіну. З цього моменту всі повинні дотримуватися правил статуту і слідкувати, щоб інші виконували їх. (Значення: створення робочої атмосфери, тренування вольової сфери дитини, дотримання порядку в колективі, виховання взаємовідповідальності).

2. Шкільний розпорядок. Аналогічно до попередньої методики – схематично зображуються (малюнок або колажування підібраних вчителем ілюстрацій) на ватмані.

3. Складання алегоричних казок (обов'язкова умова – щасливий фінал):

а) скласти казку за поданими персонажами: Кошеня, яке не хотіло йти до школи, вчитель – мудрий Філін, друзі-однокласники: Цуценя, Їжачок та Кроленя, дорослий Вовк-лідар, який ніколи не ходив до школи та ін.

б) придумати завершення казки за поданим початком: «Одного разу до класу залетів Злий Вітер. Йому не сподобалось, які чемні і слухняні діти навчались у ньому. З усіх сил Вітер подув на дітей і в ту саму мить все змінилось: ...».

в) розігрування характерних ролей казкових персонажей-учнів лісової школи (Заєць – всього боїться, Вовк – хуліганить на уроках, Лисеня – хитрує, поки ніхто не бачить тощо). Кожну роль виконують усі діти класу одночасно. Ведучий-учень намагається у цей час проводити урок у ролі вчителя. (Значення: безпосереднє, ненав'язливе усвідомлення й прийняття дітьми правил поведінки, засобом розуміння того чи іншого казкового образу).

III. Ігри-усвідомлення образних концентрів.

1. Моя мама (Мій вчитель). Разом з вчителем діти створюють на ватмані «сонце асоціацій», пов'язане з образом матері (все, що ми відчуваємо, коли вимовляємо слово «мама», все, що мама для нас робить, у чому ми хотіли би бути схожими на матусю тощо). Готову роботу вивішуємо на стіну – це пам'ятка для вчителя, як потрібно ставитись до дітей. (Значення: профілактика дегуманізації навчально-виховного процесу з боку вчителя, вихователя; перенесення рідного дитині образу у нове оточення).

2. Моя улюблена іграшка. Діти (по одному) приносять у школу свою улюблену іграшку і розповідають про неї. У цей день іграшка дитини стає талісманом класу. (Значення: знайомство з інтересами дитини, надання можливості кожному відчути себе важливим, виявлення близького дитині образу, перенесення його у шкільну реальність).

3. Я – школяр! Учні малюють себе дошкільнятами (коли відвідували дитячий садок або виховувались вдома). Потім вчитель пояснює, що вони тепер – школярі. Діти вирішують, що потрібно домалювати, а що, можливо, приховати на малюнку. (Значення: усвідомлення першокласниками своєї нової соціальної ролі без болісного розриву з попереднім досвідом дітей).

4. Школа – моя домівка. Для першокласників проводиться екскурсія по школі (можливо за допомогою старшокласників – ніби старших братів та сестер). Діти уявляють і розповідають, яка б це могла бути кімната в їхній домівці – її призначення, як би її вигляд змінився в ролі домашнього приміщення тощо. (Значення: перенесення та інтеграція нового образу у близьке оточення дитини, прийняття нового образу дитиною).

Як **висновок**, зазначимо: образне мислення здійснює особливий вплив на прискорення та полегшення кризового періоду адаптації першокласників до школи. Воно модульне узагальнене і динамічне уявлення про навколишній світ, дозволяє сформувати соціально-ціннісне ставлення до нього, встановлює зв'язок між набутим близьким досвідом дитини та її новою соціальною роллю, зберігаючи при цьому її позитивний емоційний стан. Створення образів і оперування ними є однією з

основних фундаментальних особливостей інтелекту, що базується на засадах індивідуального підходу до дитини та забезпечує безпосередню наступність навчально-виховної діяльності.

Рекомендуємо ввести запропоновану систему ігрових прийомів і технік профілактичного та корекційного спрямування, яка базується на розвитку образного мислення, у психолого-педагогічну діяльність вчителів та вихователів, пов'язану з поданням проблем шкільної адаптації дітей 6-7 років. Розвинене образне мислення не покликане створити для дитини уявний світ, у якому вона буде комфортно почувати себе і куди прагнутиме сховатись у будь-який складний момент реального життя. Навпаки, це той місток, який транспортує близькі та важливі для дитини образи у складну реальність, дає змогу асоціювати з ними нові важкодоступні поняття, моделювати та розуміти змодельовані вчителем алегоричні ситуації у кризовий період навчання в першому класі.

До перспектив подальшого дослідження проблеми варто віднести педагогічне осмислення особливостей опосередкованого впливу образного мислення на прояв і розвиток лідерських якостей учнів, їх прагнення до саморозвитку та самовдосконалення.

Література

1. Ваврик А.Й. Індивідуалізація у процесі емпіричного дослідження учнів-шестиліток / А.Й.Ваврик // Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім.Г.С. Костюка АПН України./ За ред Максименка С.Д. – К.: 2007, Т.Х, вип. 2. – С. 68-77.
2. Гончаренко Тетяна. Труднощі першокласників у період адаптації / Тетяна Гончаренко // Початкова освіта. – № 32 (80), 2000. – С. 4.
3. Максимова О.О. Інноваційні технології формування успішної особистості шестирічного першокласника / О.О.Максимова // Формування професійної компетентності майбутнього вчителя іноземної мови засобами інноваційних освітніх технологій: Зб. наук. праць / За заг. ред. О.А.Дубасенюк, О.Є.Антонової. – Вип. 2. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2005. – С. 165-167.
4. Макух О.І. Теоретико-психологічні напрямки дослідження межових станів молодших школярів / О.І.Макух // Актуальні проблеми психології. Психологія творчості. – К., 2009. – Т. 12, вип. 6. – С. 162-170.
5. Микляева А.В., Румянцева П.В. Шкільна тривожність: діагностика, профілактика, корекція / А.В.Микляева, П.В.Румянцева. – СПб.: Речь, 2006. – 248 с., ил.
6. Палій Н.В. Педагогічно-корекційний вплив на емоційну сферу молодших школярів у процесі їх залучення до художньо-ігрової діяльності / Н.В.Палій // Методичні рекомендації для вчителів і вихователів початкових класів. – Тернопіль: “Навчальна книга – Богдан”, 1999. – 50 с.
7. Чепка О.В. Гра як засіб реалізації сучасних технологій навчання в умовах діяльності комплексу “Школа – дошкільний заклад” / О.В.Чепка // Наукові записки. – Випуск 51. – Серія: Педагогічні науки. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка. – 2003. – Частина 2. – С. 69-72.